

Maleri: Adolph Tidemand (1853)

Fanitullen – fandens trall

Det var antakelig på en reise i Hallingdal i 1835 at Jørgen Moe ble fortalt sagnet om det blodige bryllupet i 1724 som inspirerte ham til å skrive diktet *Fanitullen*, et dikt nokså ulikt hans ellers lyriske fortellerstil.

Ole-Jørgen Moe

Jørgen Moe er beskrevet som en mild, men til tider streng person som stilte høye etiske krav til seg selv. På 1830-tallet var han preget av tungsinn og depresjon. Han var dypt religiøs, men likevel kjent for å ha stor empati overfor ikke-troende så vel som troende. Fra prekestolen kunne han virke myndig og belærende, men aldri slik at han refset eller støtte mennesker fra seg. Han hadde et stort og inderlig ønske om å inkludere alle. Hans omsorg og innlevelse i andres skjebne

kom tydelig til uttrykk gjennom alle hans besøk i hjemmene mens han var prest. Senere, etter at han ble biskop, var han kjent for å foreta svært mange visitaser, ikke minst for å komme i kontakt med vanlige folk.

Sagnet som inspirerte Jørgen Moe

I 1835 var Jørgen Moe på reise i Hallingdal sammen med sin søster Olava. Det var muligens her han fikk høre fortellingen som senere inspirerte ham til å skrive balladen om det

blodige bryllupet i Hovet. Sagnet sier at to gutter, Ådne Sindrol og Levor Haga, kom i slagsmål og Levor ble drept. Ådne ble truet med dødsstraff og flyktet over fjellet til Numedal. Hendelsen er vel dokumentert i rettsdokumenter fra tingskriveren i Ål.

Balladen *Fanitullen*

Balladen *Fanitullen* er en mesterlig omskrivning av dette sagnet. Man vet ikke hvorfor Jørgen Moe plasserer hendelsen i *Hemsedal* og ikke Hovet.

Tvekamp i et bondebryllup.

Diktet kom i samlingen "Fra Dalene" i 1849. I denne samlingen finnes to typer dikt, bondeidyller og romanser (ballader) med mytisk innhold. Jørgen Moe diktet som i dette tilfellet, gjerne etter forbilder, men klarte likevel å unngå at det ble kopier.

Diktet er skrevet i såkalt Niebelungenstil. Jørgen Moe benyttet ofte denne stilen, som var en av romantikkens mest populære måter å skrive på. Her kunne han utnytte rikdommen av variasjonsmuligheter, som han var en mester i.

Jørgen Moes diktning er i stor grad preget av hans religiøsitet, milde vesen og lynne. Dette gjenspeiles både i hans prosa og lyrikk, og ikke minst i salmene han skrev. Fanitullen bryter fullstendig med denne tradisjonen. Her mangler helt de romantiske og sentimentale tonene man finner i mange av hans lyriske folkelivsfortellinger. Dette er en fortelling om de dunkle makter som kommer til uttrykk når fantasien og villskapen slippes løs. Mange mener at Fanitullen er det kunstneriske høydepunktet i Jørgen Moes balladediktning.

Fanitullen bærer slett ikke preg av noen form for moralsk oppbygging og langt fra noe kristent budskap, slik hans diktning ellers i stor grad er kjent for. Her opplever vi en gjennomgående råskap, kvinnekriminering, kristen umoral i form av dans, drikk og drap, for ikke

å snakke om omgang med selveste djevelen. Balladen er mannsdominert, kvinnefiendtlig og djevlesk. Men har den likevel en moral? Ja, det må være at dans, drikk og svir er djevelens verk som i verste fall kan føre til den alvorligste av alle forbrytelser; drap. Det kan jo tenkes at det var dette Jørgen Moes ønsket å advare mot da han omdiktet sagnet.

Diktets oppbygning og innhold

Diktet starter med kvinnenens tunge skjebne å bære med seg "likskjorten" til fest et sted i Hemsedal, der scenen straks overtas av "muskelsterke menn". Man fornemmer opptakten til et rituell drap. Kvinnene kastes "vredt" tilbake når de vil redde sine ektemenn. Mens dette skjer, går spillemannen til kjelleren for å tappe øl. Idet han står i kjelleren, ser han i "blålig skinn" en annen spillemann som sitter på tønne og stemmer felen sin som han holder "omvendt tett opp til brystet klemt". Spillemannen vil ikke fortelle hvor han lærte slåtten, underforstått den stammer fra djevelen. Man fornemmer sterkt den fandanivoldske uhyggestemmingen i kjelleren.

Så beskrives spillet og slåtten: "Det var et spill som dugde, det lød som vred manns ord, som hugg av stålsatt bile, som neveslag i bord. Det jamret og det hulket i den skumle kjellerhall, da slåtten toner endte med et rungende mannefall." Ja, spillet var så vilt at tonene "krøp" nedover ryggen til spillemannen.

Da spillemannen bøyer seg ned for å tappe øl, ser han hestehoven som "takt mot tønne slo" og forstår straks at det er selveste djevelen som spiller. Han løper opp i stuen, men det er for sent, den ene av slåsskjempene er stukket i hjel og kroppen hans løftes opp. I siste vers får vi høre at det samme kan skje igjen hvis denne slåtten spilles: "Men lyder de grumme toner (Fanitullen) under øldrikk og svir, da løsner atter kniven i hallingdølens slir."

Hvordan kunne Jørgen Moe skrive denne fortellingen? I utgangspunktet er det vanskelig å forstå at dette kunne komme fra hans penn. Ja, her må vi nok søke svaret i folkeeventyrene og alle menneskene han traff på sine innsamlingsreiser. Innholdet i folkeeventyrene er jo nettopp basert på sagn om det underjordiske, overtro og fantasi. På reisene traff han mange ulike mennesker som ga han innsikt i datidens levemåte og folkeliv, slik det skildres i Fanitullen.

Diktet er gjennomført etter det såkalte "rammefortellingsprinsippet" der innledningen plasserer fortellingen i fortiden (I hine hårde dage...), mens avslutningen knyttes til Jørgen Moes samtid (Da løsner atter kniven...).

Jørgen Moe har klart å gjenspeile den skjebnefylte hendelsen som foregår på to plan: Mens to menn kjemper en kamp på liv og død i et bryllup, sitter den onde selv (djevelen) i kjelleren under og akkompagnerer den blodige hendelsen med sitt ville felespill. Kjelleren blir et bilde på det underjordiske i dobbelt forstand.

Slåtten opprinnelse og form

Slåtten er av usikker geografisk opprinnelse. Sagnet sier at den stammer direkte fra djevelen. Det er mest sannsynlig at slåtten stammer fra Telemark eller Hallingdal. Opphavsmannen er ukjent. Fanitullen som er en av de mest spilte slåtter, betyr Fandens trall. Det fortelles at Fanden også var en "dugeleg spelemann" som var svær til å tulle (tralle).

Den største storspeleman som man kjenner til har spilt Fanitullen er Knut Dahle (1834-1921). Det finnes flere varianter av slåtten. Den mest kjente er Lars Fykeruds omdanning av en

slått etter Myllarguten fra slutten av 1800-tallet. En annen stor felespiller, Alfred Maurstad, brukte slåttten som sin signalmelodi (kjenningsmelodi).

Den formen som blir brukt i dag, stammer fra spellemannen Odd Bakkerud. Han vant landskappleiken med slåttten i 1968. I likhet med Alfred Maurstad spilte han slåttten som halling. Disse la mest vekt på å få fram villskapen i slåttten, mens Telemark-versjonen spilles som "lyarslått" med en mer

tragisk klang. En lokal felespiller som etter hvert har blitt landskjent, Christian Borlaug, har også ofte fremført denne slåttten. Det er mest lausdans som danses til slåttten.

Det er fortsatt en gåte at Jørgen Moe kunne skrive et dikt som Fanitullen. Den er unik i hans diktning hva innhold angår. Dette skjedde på samme tidspunkt som han for eksempel skrev "Blomster-Ole" og "I Brønden og i Tjernet". Dette viser hvor stort spenn

det var i hans diktning.

Avslutningsvis er det fristende å gjøre Åse Hiort Lerviks ord til mine: "På samme måte som bygdekunstneren (=spillemannen) har JM med sitt dikt formidlet dette stykke folkekunst videre til sitt publikum. Han har løftet det fra tonenes til ordenes verden, men det rytmisk-musikalske virkemiddel er fulgt med motivet som uttrykker også i den litterære formen det spenningsfylte i de medmenneskelige erfaringer som denne kunsten er sprunget ut fra."

Fanitullen

*I hine hårde dage da øldrikk og svir,
hallingdødens knivblad satt løst i hans slir,
da kvinnene til gilde bar likskjorten med
hvori de kunne legge sin husbonde ned.*

*Stod der et blodig bryllup i Hemsedal ensteds,
hvor lek og dans var tystnet og karene slo krets.
Ti midt på gulvets tilje i den mannslagne ring
stod to med dragne knive og et belte spent ikring.*

*Og som utskårne støtter i hvilende ro
står ennu fire karer i kretsen om de to
De løfter tyrilysen mot det sorte bjelketak,
hvor røkens hvirvler samles til et rugende lag.*

*Forgjeves tvenne kvinner med hyl trenger frem,
å bryte det faste gjerde der er stillet foran dem.
De kastes vredt tilbake av de muskelsterke menn,
og spillemannen rolig går til kjellertrappen hen.*

*Nu skal han ned og tappe; ti den seirende mann,
kan saktens vel behøve å kysse bollens rand.
I beltespenning nappes de kun med blodets tap;
så må vel åren fylles fra tønnetutens tap.*

*Men da han stod i kjeller'n han så i et blålig skinn
'en sitte der på tønne og stemme felen sin.
Og karen holdt den omvendt, tett opp til brystet klemt,
og gav seg til å stryke så snart han hadde stemt.*

*Det var et spill som dugde det klang som vred manns ord,
som hugg av stålstemt bile og som veneslag i bord.
Det jublet og det hulket i det skumle kjellerhall
da slåttens toner endte med et rungende mannefall.*

*Taus spillemannen lyttet til de mektige løp;
det var som spillets virvler nedad ryggen på ham krøp.
Så spurte han den annen: "Hvor lærte du den slått:"
Han svarte: "Det er det samme, men minn deg den blott!"*

*Nu mannen ned seg lutet og etter tappen tok
– da så han hestehoven som takt mot tønna slo.
Han glemte rent å tappe, han sprang i stuen opp
– der løftet de fra gulvet den falne mannekropp.*

*Fanitullen kalles ennu den ville slått,
og dølene den spiller, og spiller den godt.
Men lyder de grumme toner under øldrikk og svir,
da løsner atter kniven i hallingdødens slir.*

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Beyer, E. (red) 1982: Norges litteraturhistorie, Cappelen. Oslo.
- Gjefsen, T. 2011: Jørgen Moe. En biografi. Dreyers Forlag. Oslo.
- Hagemann, S. 1963: Jørgen Moe. Barnas dikter. Aschehoug. Oslo.
- Heggstad, L. 1968: Eventyr og segner på målføre frå alle kantar av landet. Aschehoug. Oslo.
- Hodne, Ø. 1982: Jørgen Moe. Folkeminnesamler, dikter, prest. Oslo.
- Lervik, Åse Hiort: Tidsskriftet Edda.
- Personlige brev og overleveringer.

FORFATTEROMTALE

Ole-Jørgen Moe (f. 1941) er bosatt i Hole og har arbeidet som overlege i barnesykdommer ved Ringerike sykehus siden 1979. Jørgen Moe var bror av forfatterens oldefar. Forfatteren har ledet bygdebokkomiteen i Hole siden 1991 og publisert artikler i Heftet Ringerike om Jørgen Moes barnebok «I brønden og i tjernet» og om tilblivelsen av bygdeboka for Hole kommune. Han har vært medlem av jubileumskomiteen for "Jørgen Moe"-jubileet i 2013. Ole-Jørgen Moe fikk i 2012 kongens fortjenstmedalje for sin innsats på Ringerike sykehus og for sitt arbeid innen kultursektoren i Hole kommune.